

NOVES EVIDÈNCIES D'ARQUITECTURA DOMÈSTICA A TÀRRACO. LA *DOMUS* DEL CARRER GOVERNADOR GONZÁLEZ 14

MOISÉS DÍAZ

(*CODEX-Arqueologia i Patrimoni*)¹

RESUM

Un seguit d'intervencions arqueològiques d'urgència desenvolupades al solar núm. 14 del carrer Governador González, motivades per un projecte edificatiu, aporten noves dades sobre l'urbanisme antic de Tàrraco. S'hi documentà una *domus* d'inicis del segle III dC dotada d'una zona d'hàbitat i una zona productiva, que amb reformes perdurà fins al segle V. També aparegueren estructures molt fragmentàries de l'urbanisme tardo-repúblicà, documentant-s'hi una ocupació que va dels inicis de la fundació romana de Tàrraco fins a l'abandonament de l'àrea central intramurs durant l'antiguitat tardana.

Paraules clau: Urbanisme de Tàrraco, *domus*, estructures domèstiques, estructures productives, invasions franques, escultura de *Bacus*.

1. INTRODUCCIÓ I MOTIVACIONS

Les dades que presentem en aquest document deriven dels treballs arqueològics motivats pel projecte d'edificació del solar situat en la

1. Voldria agrair la tasca professional dels companys tècnics i operaris de CODEX, equip sense els quals no hauria estat possible la correcta documentació de les restes arqueològiques ni la seva posterior interpretació històrico-arqueològica, que es presenta a continuació. moisesu@msn.com

cantonada dels carrers de Governador González núm 14 i carrer de Fortuny núm 19. Com a pas previ a l'inici de les obres constructives, l'empresa promotora² TIBERTRAS S.L. encarregà a CODEX-Arqueologia i Patrimoni la delimitació arqueològica del solar (CODEX 2002A). Es van excavar llavors dues rases, la primera dins de l'immoble, just a l'espai que donava al carrer Governador González, i on els resultats foren negatius, ja que la roca apareixia just sota el paviment. La segona, excavada en el jardí, permeté detectar diversos nivells arqueològics i estructures (fig. 1).

Amb les dades obtingudes, i després d'enderrocar l'antic immoble que ocupava el solar³, es va realitzar una nova intervenció arqueològica (CODEX 2002B). En aquest cas es van excavar dues noves rases, en la zona positiva del jardí, paral·leles als murs que definien el solar pel costat oest⁴ i est⁵ respectivament. D'aquesta manera es pretenia completar les dades parcials obtingudes durant la delimitació.

Finalment, l'any 2004 (CODEX 2004) es va realitzar la darrera intervenció arqueològica, durant la qual es va excavar en extensió el solar. Aquesta excavació ocupava bàsicament el terç meridional del mateix⁶, és a dir, l'àrea de l'antic jardí, ja que a la resta apareixia la roca natural molt alta i retallada horitzontalment⁷. Quedava doncs, restringida, a una superfície d'uns 150 m².

2. Que es va fer càrrec de les despeses derivades de les diferents intervencions arqueològiques realitzades en el solar, abans d'urgència i ara dites preventives. Les intervencions es dugueren a terme entre els mesos de maig i agost de 2002, i entre els mesos de maig i juny de 2004. En elles participaren els arqueòlegs Ester Ramón, Jacinto Sánchez, Paloma Aliende, Pedro Otiña i Moisés Díaz (CODEX-Arqueologia i Patrimoni).

3. Tot mantenint les façanes dels carrers Governador González i Fortuny, exemples de l'arquitectura tarragonina de finals del segle XIX i inicis del XX, per reincorporar-les com a façanes del nou edifici construït.

4. Immoble núm 16 del carrer Governador González.

5. Seguint el mur que separa el pati posterior-jardí del carrer Fortuny.

6. Es tracta d'un espai de 8 m d'amplada per 32 de longitud, del qual es va intervenir en la meitat sud, lloc on es conservaven les restes arqueològiques. Aquest 50 per cent del solar ocupava una extensió de 128 m².

7. Cal destacar que el substrat geològic marca un acusat pendent nord-sud, de manera que les obres d'urbanització d'aquest sector de la ciutat, durant el segle XIX, van regularitzar l'espai per a la seva construcció. És llavors quan la roca es va retallar en les zones més altes, anorrant les restes arqueològiques que s'hi conservaven, mentre que en les baixes s'hi afegí terra per crear una plataforma edificativa plana.

A banda de les dades que es van derivar de la nostra intervenció, l'excavació concreta d'aquest solar resultava, a priori, un fet important, donat els antecedents amb què comptàvem. Ja durant el segle XIX Hernández Sanahuja situava en aquest entorn un gran edifici que interpretà, arran de les troballes epigràfiques recuperades (RIT 52-56), com un temple dedicat als *Genis Tutelars*, a més de restes escultòriques (MASSÓ 1996). A més, les intervencions dutes a terme en el solar núm 12-14 del carrer Fortuny als anys 90 del segle passat⁸, permeteren documentar la presència d'un dels *decumanus* de la ciutat (fig. 2) i, el seu estudi crític i en context, portaren a J. M. Macias a plantejar la primera proposta de retícula urbana de la Tàrraco romana, en *insulae* d'un *actus* per dos *actus* d'origen tardo-republicà⁹.

D'aquesta manera, les restes localitzades en la nostra intervenció se situen en la *insula* definida just al nord-est del fòrum de la ciutat de Tàrraco, a tocar del seu costat oriental (fig. 1b), definit pel *decumanus* que segueix aproximadament l'actual carrer Fortuny. A més, el *cardo* que marca el límit septentrional es troba a poca distància, en una zona intermitja sota els immobles situats entre el carrer Governador González i la Rambla Nova.

2. DESCRIPCIÓ I PERIODITZACIÓ DE LES TROBALLES

Les excavacions arqueològiques que hem realitzat van permetre detectar un total de cinc fases arqueològiques ben diferenciades que detallem tot seguit.

Fase 1: Aquesta fase correspon al moment més antic detectat en el solar, que podem datar en l'època romano-republicana (fig. 4a). Malauradament, el material arqueològic recuperat d'aquest moment no és gaire ampli, de forma que no podem establir una cronologia precisa¹⁰. Pel que fa a les restes documentades, aquestes corresponen a

8. Just davant per davant de la nostra intervenció, a l'altre costat del carrer de Fortuny. Els resultats foren publicats inicialment per alguns dels seus excavadors: DASCAT *ET ALII* 1990, ADSERIAS *ET ALII* 1997.

9. Per a més dades hem de remetre al treball on es planteja per primer cop aquesta restitució (MACIAS 2000), amb apunts posteriors (DÍAZ *ET ALII* 2005, MACIAS *ET ALII* 2007).

10. El material recuperat en relació a aquest moment és, malauradament, molt escadusser. De fet, durant la darrera intervenció duta a terme en el solar no s'ha documentat

murs de pedres irregulars mijanes i mitjanes-grans lligades amb argila. El mur localitzat en la franja occidental del solar¹¹ té una orientació paral·lela a la mitgera de l'immoble, amb una amplada aproximada de 60 cm, i es conservava un segment de 5 m de longitud. En el costat oposat, tocant al límit amb l'actual carrer Fortuny, es conservava un altre mur de similars característiques¹² que manté una orientació perpendicular, en sentit aproximadament W-E, associat a un paviment de terra compactada. Aquestes estructures estaven anul·lades per nivells de recreixement de la cota d'ús, sobre els que es bastiren les edificacions de la fase 2, de manera que ja durant l'antiguitat foren parcialment destruïdes, restant només parts segmentàries que no ens permeten fer una interpretació concreta de les restes.

Malgrat tot, i donat els paral·lels i l'evolució topogràfica d'aquest sector de l'antiga Tàrraco, no descartem que es tracti d'evidències pertanyents a les primeres edificacions de la ciutat republicana, derivades de l'ampliació de l'antiga muralla i la construcció d'una ciutat de nova planta estructurada en *insulae* d'1 per 2 *actus* (MACIAS 2000), ben coneguda arran de la intervenció en el solar veí núm 12-14 del carrer Fortuny (fig. 2) i de la troballa de la "cloaca maxima" al solar núm 7-9 del carrer Apodaca (DÍAZ, PUCHE 2001). Com ja hem esmentat, la datació d'aquesta fase no es pot precisar a partir del context ceràmic recuperat, tot i que no descartem que estigui relacionada amb les primeres edificacions derivades de la fundació de la ciutat romana, que s'ha pogut datar entre finals del segle II i inicis del I aC.

Fase 2: A aquesta fase pertanyen la major part de les restes exhumes durant les nostres intervencions (fig. 4b). Corresponen a un moment de profunda reforma urbanística d'aquest sector de la ciutat, que hem pogut datar a partir dels inicis del segle III dC, i de forma imprecisa al llarg de la seva primera meitat¹³. En primer lloc, cal destacar

cap evidència d'aquest moment. L'únic nivell pertany a l'excavació de l'any 2002 (CODEX 2002B), un paviment de terra compactada -UE 326- associat a un muret de pedres que va proporcionar un fragment de fons de vernís negre de Cales i un fragment d'àmfora púnica.

11. UE 206.

12. UE 327.

13. Relacionats amb aquesta fase s'han excavat un seguit de nivells abocats amb la funció de regularitzar el terreny per establir plataformes horitzontals sobre les que construir. En

que les restes constructives documentades es troben a dos nivells ben diferenciats; al costat nord del solar la roca natural es trobava a una cota força més elevada, de manera que es va establir una terrassa on es van construir els àmbits IV i V, a una cota situada entorn els 33,3 msnm (fig. 3). En la part meridional del solar les estructures estan construïdes sobre una plataforma horitzontal situada entorn els 32,4 msnm, on es troben els àmbits I, II i III. Ambdues plataformes constructives estaven separades per un potent mur d'uns 65 cm d'amplada fet en *opus caementicium*, amb la funció afegida de paret de contenció¹⁴. Aquest mur estava decorat per la cara sud, la més fonda, amb una franja horitzontal vermella sobre un fons de pintura blanca¹⁵. A més, en la zona central presentava una filada de carreus verticals que sobresortien lleugerament de la línia de la paret, a mode de pilastra embeguda en l'estructura d'*opus caementicium*.

Cal destacar que les estructures d'aquesta fase es caracteritzen per l'ús del morter de calç, aplicat als murs d'*opus caementicium* i als paviments d'*opus signinum*, i tot i que creiem que formen part d'una unitat estructural, una *domus*, es poden distingir dues zones funcionals: la part meridional seria la residencial –àmbits I, II i III–, mentre que l'àrea nord és de caire productiu –àmbits IV i V–.

gran part de la superfície excavada s'ha pogut comprobar que aquests nivells estaven dipositats directament sobre la roca natural, que marca un doble pendent; un seguint l'orientació del mateix carrer Fortuny, i l'altre marcant una davallada en sentit perpendicular, en sentit NW-SE. Aquests nivells són les UE 104, 174, 1002 i 1006, i van proporcionar un context ceràmic no massa abundós però força interessant, on destaca la presència de vaixel·la residual, com plats de campaniana A de la forma Lamb. 5/7 i àmfores eivissenques PE 15 d'època republicana, o elements dels segles I i II com les àmfores tarraconenses Dr. 2-4, una de les quals portava incisa una “N” *ante cocturam* en el pivot (fig. 11.1), parets fines Mayet 14, TS S-Gàl·lica Drag. 33 i TS Hispànica Drag. 33. Completa el context ceràmic vaixel·la de cuina africana formes Ostia III, 267 i Ostia III, 332, que ja es daten a finals del segle I-inicis del II dC, juntament amb cassoles de la forma Lamb. 9, que apareixen al darrer quart del segle II dC. Respecte a la vaixel·la fina, cal destacar la presència d'una copa de TSA-A forma Lamb. 3c1, datada entre el 200 i el 250/275, i també un contenidor amfòric d'origen africà del tipus Keay 3B (Fig. 11.2), datat entre el 200/250 i el 450 dC. Finalment caldria destacar la troballa d'un element de marbre de Carrara, una mènsula de secció aproximadament triangular decorada amb un rosetó de sis pètals i botó central (Fig. 11.3).

14. UE 10.

15. Es tracta d'una franja vermella de 7 cm de gruix que dibuixava una línia a una alçada de 70 cm sobre el paviment.

Àmbit I: Aquest espai (fig. 6) està delimitat per potents murs d'*opus caementicium*, aixecats amb la tècnica de l'encofrat, que compten amb carreus de reforç en les cantonades i definint les portes, i foren bastits unitàriament. Val a dir que el costat oriental està definit per un mur de factura diferent, ja que presenta pedres mitjanes/grans carejades ben col·locades i lligades amb morter de calç¹⁶. Tots els murs estan enlluïts i pintats de blanc, almenys en la part conservada¹⁷, tret del mur UE 10 (fig. 3), que a una alçada de 70 cm presenta una franja de color vermell fosc d'uns 7 cm d'amplada.

El darrer element a destacar en aquest àmbit seria la presència d'una porta definida per un carreu en l'extrem sud del mur 135. Aquesta porta donava pas a una habitació pavimentada amb un mosaic –àmbit II–¹⁸.

En definitiva es conserva un espai de 4,5 m d'amplada i una longitud que excedia els 4,6 m, punt on es troba tallat per la construcció de l'actual bloc de pisos del número 21 del carrer Fortuny (fig. 7).

Àmbit II: Es conserva molt precàriament, ja que només s'ha pogut definir l'angle nord-occidental, on es troben les portes que connecten amb els sectors I i III respectivament. Els costats sud i oest venen marcats per les edificacions contemporànies, quedant un petit espai de tan sols 2 m i una amplada de 70 cm. El terra estava pavimentat amb un mosaic monocrom de color blanquinós¹⁹, al qual s'hi accedeix per un

16. Aquest és el mur UE 208, que està arrasat a una cota molt uniforme, entorn els 33,2, deixant una superfície molt horitzontal que potser indica un canvi en la tramada, i a partir d'aquí es podia haver utilitzat un altre material constructiu com ara tovots, molts dels quals s'han recuperat entre els nivells d'enderroc excavats per nosaltres. Respecte a l'amplada no la podem determinar, ja que el mur mitjaner amb la casa veïna s'hi recolza directament. Cal remarcar, a més, que aquest mur marca la continuïtat en sentit sud del mur de la fase tardo-republicana UE 206, i les seves característiques són similars; aquest fet ens fa plantejar la possibilitat que es tracti d'un mur de la primera fase reaprofitat per les edificacions de la fase 2.

17. Malauradament, l'acció dels arbres del jardí, amb les seves potents arrels, ha malmés en gran part les pintures, ja que es ficaven entre les parets i els enlluïts, provocant la seva destrucció. L'enlluït del mur UE 10 és l'UE 148, el del mur UE 135 l'UE 149 i el del mur UE 208 l'UE 147.

18. El llindar d'aquesta porta havia desaparegut durant la construcció del bloc de pisos adjacent –carrer Fortuny 21–, fet que també va succeir amb diversos paviments i murs, que tenen un trencat recent paral·lel a aquest immoble.

19. Es tracta del paviment UE 157, fet amb tessel·les de pedra local de color blanquinós d'aproximadament 1 cm de costat, fixades sobre un llit de morter de calç.

bloc de pedra col·locat a mode d'esglauó o llindar des del costat oriental (fig. 7). Per sota del mosaic discorria una petita canalització que segueix el pendent natural del carrer, i que procedeix de l'àmbit III²⁰. En un moment que no hem pogut datar estratigràficament es va construir un muret d'*opus caementicium*²¹ sobre el paviment de tesselles i que arrenca en l'angle NW de l'àmbit, arran del bloc de soldó tipus Mèdol de la cantonada²².

Àmbit III: Aquest espai es troba situat al nord de l'àmbit II i adjacent a l'àmbit I pel costat oriental (fig. 8). La seva longitud és de 3,8 m i la seva amplada excedia els 2,5 m. En l'extrem nord sembla que s'hi obriria una porta, definida per carreus de soldó, que connectava aquesta habitació amb l'àrea productiva –àmbit V²³–. Les restes localitzades pertanyen a la petita canalització abans descrita, procedent de l'àmbit V i que es prolongava més enllà de l'àmbit II, tot seguint una orientació paral·lela al carrer Fortuny i a l'antic *cardo* romà. Aquesta conducció està parcialment excavada en el substrat geològic, i està feta amb pedres mitjanes irregulars carejades i lligades amb argila. El fons està revestit amb morter d'*opus signinum*, i a l'alçada de la filada superior de la clauveguera es va estendre un nivell de terra barrejada amb morter pobre, que sembla ser el sòl de treball associat a les construccions de la fase 2²⁴. Cal destacar que el traçat d'aquesta canalització aprofita les portes, en sentit nord-sud, que connecten els sectors II-III i III-V, evidenciant que la construcció de la *domus* i dels sistema de sanejament són part d'un mateix projecte constructiu.

En conjunt, aquests tres espais semblen formar part d'una edificació de tipus domèstic, amb diverses habitacions, entre les que trobem

20. Aquesta conducció és l'UE 323, que té una amplada d'uns 23 cm, mentre que la seva alçada és igual o superior als 30 cm. Aquesta dada es pogué corroborar en la zona on travessa el mur UE 122/115, que és l'única on es conserva una de les pedres irregulars que formaven llur coberta, i sobre la qual es va disposar el paviment d'*opus tessellatum* de l'àmbit II.

21. UE 158.

22. UE 157.

23. Tot i que no s'ha pogut identificar amb claredat, donat l'alt grau de destrucció dels murs en aquest lloc. El que sí es conserva és el tancament septentrional, fet també amb estructura d'*opus caementicium* reforçada per carreus de pedra Mèdol –UE 154– i el del costat meridional –UE 115–.

24. El nivell UE 132, disposat sobre l'estrat de regularització UE 163.

els àmbits II i III, obertes a un pati pavimentat amb *opus signinum* i que es troba a una cota d'uns 20 cm per sota de les habitacions. A més, aquest paviment presentava un solc diagonal de l'angle NW al SE, per tal de reconduir les aigües pluvials cap al sistema de canalitzacions detectat i ja descrit al sector III (fig. 3). En darrer terme, cal destacar que aquests espais es troben en la terrassa inferior descrita anteriorment, i que ocupa l'extrem sud del solar.

Àmbit IV: Aquest sector es troba ocupant la terrassa superior del solar, just al nord de l'àmbit I. Les seves dimensions no es poden determinar amb exactitud, ja que només comptem amb l'angle ben definit del costat SE, tot i que l'amplada creiem que podia estar entorn els 3,5 m, i la seva longitud seria d'uns 7,9 m.

Així, el costat meridional està ben definit pel mur d'*opus caementicium* que el separa de l'àmbit I, mentre que del costat oriental només resta un petit segment de poc més de 50 cm d'amplada i 70 de longitud²⁵. D'altra banda, el costat occidental és possible que hagués aprofitat, com en el cas de l'àmbit I, el mur de pedres i argila de la fase I paral·lel al límit del solar. Finalment, en l'extrem nord de l'àrea excavada es va documentar un segment de mur en un dolent estat de conservació²⁶ que podia haver tancat aquest àmbit pel costat septentrional, tot i que no descartem que es tracti d'un mur d'una fase posterior. Cal destacar que aquest sector estava regularitzat a una cota entorn els 33,2 msnm, uns 80 cm per sobre dels paviments dels sectors meridionals, i s'hi construïren dues estructures circulars parcialment excavades al terra, d'uns 2 metres de diàmetre, envoltades d'una espècie de canal perimetral amb secció semicircular revestit per un morter d'*opus signinum* (fig. 5). Aquestes estructures semblen correspondre a dues bases de premsa, que estaven connectades directament amb la infraestructura de captació dels líquids detectada al sector V.

25. Es tracta del mur UE 134, que ha estat pràcticament anorreat per les actuacions posteriors, tant d'època antiga com contemporània.

26. Aquest mur, UE 106, es troba en un estat molt precari, ja que només es conservava un petit segment de 50 cm d'amplada i 1,4 m de longitud, a nivell de la primera filada, que estava fet de pedres mitjanes i argila. Cal destacar que en aquest lloc vam desmuntar un cup de recollida d'aigües brutes de l'immoble enderrocat, que tallava l'estratigrafia i les estructures.

Àmbit V: Aquest sector, situat just a l'est de l'àmbit IV, es caracteritza per la presència d'una estructura formada per diversos paviments hidràulics amb murets/topalls, i definits per blocs de pedra soldó en les cantonades. Es tracta d'una construcció de planta quadrangular, amb unes dimensions màximes de 2,5 per 2 m, que presenta una inclinació est-oest, i està dividida en dues parts per un petit muret de poca alçada²⁷. La seva funció seria la de captar i canalitzar els líquids procedents de les activitats productives de l'àmbit IV vers la claveguera que discorre sota el paviment de l'àmbit III (fig. 9). Pel que fa a les dimensions d'aquest sector, només comptem amb els límits de l'angle SW, ja que el límit oriental excedia l'actual façana del carrer Fortuny, i el del costat nord, definit per un mur d'*opus caementicium* pràcticament arrasat, que marcaria una longitud aproximada de 2,2 m.

Fase 3: Aquesta correspon a un fet sobtat i traumàtic ben reflectit en el registre estratigràfic; un incendi que afectà la vivenda i les estructures productives construïdes a inicis del III dC. Aquest incendi degué provocar la destrucció o l'enderroc parcial de l'edifici, com es pot comprobar arran de la presència d'elements constructius trencats i rubefactats en aquests nivells. Destaquen per exemple quantitat de fragments de pintura parietal de diversos colors, o una motllura de jaspí de la cinta (fig. 11.7).

L'incendi deixà una clara empremta arqueològica en els àmbits III, IV i V, on aparegueren diversos estrats de cendres i terra que colgaven les estructures de la fase 2 i, un cop regularitzats per una capa de terra compactada, serviren de preparació per als paviments de la fase següent. D'aquesta manera, els nivells d'incendi restaren sota les capes de colgament de les estructures, i els materials que contenien ens permeteren establir la datació de la fase 4. Amb aquestes dades, hem de situar aquest fet amb anterioritat a finals del segle III-inicis segle IV dC.

27. Aquest mur defineix una bassa a cada costat, est i oest respectivament, comunicades en el centre per una obertura en forma de canal. Tanmateix, aquest muret de divisió tan sols té una alçada d'uns 10 cm, de manera que actuaria com a topall inicial, frenant la velocitat d'abocament dels líquids, i permetent que aquests poguessin passar per sobre, un cop frenats, per abocar a la claveguera general.

Fase 4: Aquesta és la darrera fase constructiva documentada en el solar, que com acabem d'explicar, s'hauria de situar entre els moments finals del segle III i el segle IV dC²⁸ (fig. 4c).

Les dades conservades d'aquest moment corresponen, en primer lloc, a aportacions de nivells de terra barrejats amb cendres, per tal d'habilitar aquest espai per a la seva reocupació, tot recreixent la cota d'ús. Així, quedaran fora de servei diverses estructures dels àmbits septentrionals, colgades per un nivell de terra que funciona com a preparació a un paviment de morter de calç blanquinós de poca duresa. És ara quan resten anul·lades les estructures productives de

28. El material recuperat d'aquests nivells (UE 132, 153, 162, 164, 176) es caracteritza per l'alta residualitat d'algunes peces, entre les que destaca una olleta de ceràmica vidriada romana, similar a la forma López I i amb decoració pròpia dels vasos de parets fines, com són les fulles de pinya (fig. 13.7); també datades a partir del segle I dC són els bols en TS Hispànica Ritt. 8, les copes Drag. 27, les olletes de cuina africana Hayes 131 i les àmfores eivissenques PE 25; una mica més tardana és la forma 72 de TS Hispànica. També s'hi han trobat materials tardo-republicans, com les àmfores Mañá D, juntament amb un plat de campaniana A Lamb. 36 i ceràmica grisa de la costa catalana.

Però el context directament relacionat amb la reforma de l'àmbit II-III (UE 153), que comportà l'anul·lació de la canalització i l'aixecament de la cota d'ús, amb un paviment de terra compactada relacionat amb una paret enlluïda i decorada amb pintures (UE 130), no és molt ampli. El material més significatiu es pot datar entre finals del segle II dC, com indicaria la presència de ceràmica de cuina africana Lamb. 9 (fig. 12.5), Ostia I, 261 (fig. 12.5), Ostia I, 262 i Ostia III, 267; entre la vaixel·la fina comptem amb TS Africana-A formes Lamb. 3a, Lamb. 3c1, Hayes 16, 16 i Ostia I, 104, també d'aquesta cronologia; per últim citar la presència de TSA-A/D forma Hayes 33 (fig. 11.4), datada en la primera meitat del segle III dC, i exemplars de TS Hispànica Ritt. 8, un bol que es continua produint al llarg de tot aquest segle. Entre els fragments informes d'àmfora africana destaca la troballa d'un segell de cartella rectangular amb doble línia on es pot llegir "C•LEP•POM" (fig. 11.6). Cal esmentar també la presència d'elements constructius trencats que formaven part d'aquests nivells, bàsicament restes de pintures parietals de diversos colors, així com una motllura feta en jaspí de la cinta, que aparegué molt cremada (fig. 11.7).

Aquest context es completa amb el material recollit dels nivells de colgament de les estructures d'evacuació de residus líquids de l'àmbit V. A les formes abans esmentades de vaixel·la de cuina africana hauríem d'afegir la cassola Raqqada 1973, LIII, amb una cronologia que abarca el final del segle II i tota la centúria següent i les tapadores del tipus Ostia IV, 61, datades entre finals del segle III-inicis del segle IV dC. Entre la vaixel·la final caldria parlar de TSA-A forma Lamb. 3b2, pròpia del segle III dC, així com alguns exemplars informes de TSA-C i de TSA-D, que juntament amb la tapadora Ostia IV, 61 semblen marcar una cronologia de finals del segle III-inicis del IV dC, tot i que la poca quantitat de material recuperat no ens permet afirmar-ho categòricament.

l'àmbit IV, així com el sistema de canalització de líquids de l'àmbit V i la conducció amb què connectava, que discorria en sentit nord-sud.

D'altra banda, detectem un seguit de construccions vinculades a aquesta fase, com és la del mur que definirà l'àmbit V pel costat nord, caracteritzat per la poca consistència i l'ús de pedres lligades amb argila, del qual no es conserva més que un petit segment de 55 cm d'amplada conservat en una longitud d'1,2 m²⁹. Contràriament, el límit meridional està ben definit pel mur d'*opus caementicium* de la fase precedent, que continuarà en ús fins l'abandonament definitiu d'aquest sector de la ciutat romana.

Igualment, en l'àmbit V s'hi detecta la construcció d'un mur que servirà de límit septentrional, també fet amb pedres irregulars i argila³⁰, i al seu costat una nova canalització, que en aquest cas discorre perpendicular al carrer Fortuny, conservada en un tram 1,9 m i que té una amplada de 30 cm (fig. 5).

Pel que fa a les estructures d'hàbitat de la terrassa inferior, aquestes seran netejades i totalment o parcial reutilitzades en aquesta fase. Així, el gran pati pavimentat amb *opus signinum*, que ja comença a patir alguns desperfectes –àmbit I–, continuarà en ús un cop net de les restes de l'incendi sofert. D'altra banda, les habitacions adjacents –àmbits II i III– es reformaran, tot aixecant la cota d'ús. Serà quan l'habitació pavimentada amb mosaic pateixi l'anul·lació del paviment de mosaic i la canalització, amb l'extensió de l'esmentat nivell de recreixement de la cota d'ús³¹ que es remata amb un paviment de terra compactada. Aquest paviment s'estendrà també per l'habitació adjacent al nord –àmbit II– un cop es desmunta parcialment el mur de carreus que els separava. A més, el mur d'*opus caementicium* que separava el pati –àmbit

29. Es tracta del mur UE 106, que restà dissociat físicament de la resta de troballes arqueològiques per l'acció destructiva de les edificacions de finals del segle XIX-inicis XX.

30. Aquest mur fou codificat durant l'excavació com UE 108, i de nou es conserva un segment molt petit de 1,6 m, amb una amplada de 40 cm, i molt alterat per les tasques constructives d'època contemporània.

31. UE 153, que ha aportat força quantitat de material, entre el que destaquen restes de pintures parietals de diversos colors, motlures, etc, i que serien les restes de la neteja d'aquest lloc després de l'incendi, per a la seva reocupació (fig. 15).

I— de l'habitació adjacent —àmbit III— fou reformat, tot adossant per la cara est un altre pany fet a base d'elements constructius reaprofitats i barrejats dins d'una estructura d'argila³². Per la cara vista es va enlluir amb una capa d'estuc decorat amb una pintura que representa una garlanda de fulles de llorer o d'olivera vermella sobre un fons blau difuminat, emmarcada per una franja vermella, mentre que la part inferior és blanca amb unes línies vermelles fines dibuixant un reticulat (fig. 10).

Fase 5: Aquesta és la darrera fase arqueològica conservada al solar anterior a l'ocupació contemporània. Es tracta del segon incendi documentat per nosaltres en aquest indret, i que hem pogut datar de forma aproximada entre la segona meitat del segle IV i el segle V dC. El conjunt de materials recuperat prové dels nivells de cendra i terra originats per aquest incident destructiu, i el progressiu abandonament i enderroc de les edificacions³³.

32. Es formarà una doble paret, amb un nou parament de tàpia, mancat de qualsevol tipus de morter, però que en la seva càrrega s'hi van abocar, a més, restes de material constructiu variat. No sabem si això es va fer per donar més consistència o únicament com a solució per abocar-hi restes trencades de la neteja de l'incendi. Cal destacar que l'amplada d'aquest mur és de 70 cm, i es conserva en una longitud d'1,6 m, si bé originalment arribaria fins a l'extrem nord de l'àmbit III, tancant amb el mur UE 154, com evidencien les taques d'argila que es podien visualitzar, adosades al mur UE 135. El fet que no s'hagi conservat sencer es degué a la pèrdua de l'enlluït de morter, que en deixar a la vista el parament d'argila, va propiciar la seva ràpida erosió.

33. El material procedeix dels nivells d'incendi —UE 107, 124, 138 i 141—, enderroc —UE 119 i 143— i colgament definitiu —UE 7 i 136—, que proporcionarà el context ceràmic que ens ha permès establir la datació d'aquesta fase. Entre el material residual hauríem d'esmentar un pivot dàmfora tarraconense amb un grafit *ante cocturam* d'una "R" invertida (fig. 13.8) i una llàntia Dr. 24 o 27 amb grafit *ante cocturam* "CARDAMI" o "CRNDAMI" (fig. 13.6). Però el material que ens proporciona la datació està compost per vaixel·la final del tipus TSA-C, un tant residual, amb les formes Lamb. 41 (fig. 12.1), Lamb. 40bis (fig. 11.9), i TSA-A formes Lamb. 3b2 i Hayes 6B, totes característiques del segle III dC i amb perduració en la primera meitat del segle IV, com els plats de TSA-C esmentats. En l'apartat d'importacions amfòriques destaquen els contenidors propis de tot segle IV, com les africanes Keay 6 (fig. 13. 2 i 13.3) i Keay 7, que apareixen amb formes com la Keay 3A (fig. 13.1) i Keay 4, que tenen una cronologia més àmplia que va d'inicis del segle III a mitjans del segle V dC. Completa aquest context la vaixel·la de cuina africana formes Lamb. 10A (fig. 12.6), Lamb. 9 (fig. 12. 5), Ostia I, 261 (fig. 12.4), Ostia III, 332 i Ostia III, 267, amb una perduració fins a mitjans del segle V, juntament amb ceràmica comuna del tipus Ca/Gre/1 (fig. 12.7), amb una cronologia de segle IV i primera meitat del V, i una

Les evidències documentades durant l'excavació ens permeten afirmar que aquest segon incendi fou un incident sobtat i que obligà al desallotjament ràpid i immediat de la casa, com posa de manifest la troballa d'un morter de grans dimensions sencer, aparegut sobre sobre el paviment del pati³⁴ (fig. 12.9).

Fase 6: Es tracta dels nivells relacionats amb la reocupació d'aquest sector de la ciutat durant l'eixample desenvolupat a Tarragona a partir de mitjans del segle XIX i fins el primer terç del segle XX. Serà quan s'obrin tot un seguit de carrers entre els que trobem el carrer Governador González amb l'eix del carrer Nou (actualment Fortuny), tot efectuant potents rebaixos per tal de regularitzar el terreny³⁵ que afectaren les deposicions de terra de conreu acumulades durant els darrers segles, però també afectant les restes arqueològiques i, en molts casos, rebaixant fins i tot el substrat natural.

D'aquesta manera, dins del solar trobem que la part nord havia patit forts rebaixos, mentre que a la sud s'hi abocà terra per horitzontalitzar³⁶. Així, entre la terra vegetal del jardí, s'hi conservaven alguns materials d'època antiga, com ara diversos fragments de ceràmica. Però el que hem de destacar és que l'excavació d'aquests nivells³⁷ va

cassola que s'adscriu de forma dubtosa al tipus Cb/Gre/8 (fig. 12.8), amb una data força més tardana (475-525/550), ambdues definides dins del treball de J.M. Macias (MACIAS 1999) sobre aquesta ceràmica. El darrer nivell relacionat amb aquesta fase, pertanyent a l'estrat de deposició sobre els nivells d'enderroc i incendi (UE 7), va proporcionar poc material susceptible d'establir una datació, entre el que destaca vaixel·la fina dels tipus TSA-C formes Lamb. 40bis, Hayes 49 (fig. 12.3), i TSA-D Hayes 61A (fig. 11.8), aquesta darrera datada entre el segon quart del segle IV i mitjans del segle IV dC.

34. Que es va fragmentar i esmicolar bé en deixar-lo caure sobtadament sobre el paviment de l'àmbit I, o bé per haver-lo abandonat allà mateix durant l'evacuació i haver patit l'impacte de material constructiu caigut durant l'incendi. De fet, entre el material constructiu caigut hem de destacar la presència d'una columneta de marbre amb el fust acanalat (fig. 15.2).

35. Per a més dades volem remetre a l'exhaustiu anàlisi realitzat per Rafael Gabriel, GABRIEL 2001: "Aproximació a la topografia antiga de Tarragona", principalment les pàgines 308 a 316.

36. En tots els casos, cal destacar que l'excavació de les riostres dels pilars que reforçaven l'antic immoble enderrocat, així com els cups excavats per a l'abocament de les aigües brutes, van afectar també part de l'estructura i l'estratigrafia a la zona centre-meridional del solar.

37. Que tenien molt poca potència, ja que a pocs centímetres per sota ja apareixien els primers estrats d'època antiga, i també la part superior d'alguns murs.

permetre recuperar una escultura feta en marbre blanc, possiblement, que representava el déu Bacus nu (fig. 14). El fragment conservat no manté les extremitats superiors ni el cap, donat la seva feblesa, però sí conserva el cos nu fins a l'alçada del genoll esquerre i gairebé fins el peu dret³⁸. L'alçada màxima conservada de l'escultura és d'uns 70 cm, i es pot observar com sobre les espatlles cauen dos flocs de cabell. Cal remarcar que aquest tipus de representació de Bacus ja és coneguda a Tàrraco i el seu *ager*, com demostren els exemples localitzats en les vil·les dels Antigons (Reus) o la de la Murtra (Riudoms), l'exemplar d'aquesta darrera datat per la Dra. Eva Koppel entre finals del segle I-inicis del segle II dC (KOPPEL 1993).

3. CONCLUSIONS FINALS

Com ja hem anat descrivint al llarg dels apartats precedents, si bé la superfície on s'ha desenvolupat la nostra intervenció tan sols agafava una petita àrea de 128 m², els resultats arqueològics són d'un gran interès per a continuar completant les dades sobre l'evolució urbanística i històrica d'aquest sector intramurs de Tàrraco, situat a poca distància del fòrum de la ciutat (fig. 3 i 5).

En primer lloc hem de parlar de l'ocupació tardo-republicana, que si bé no s'ha pogut datar amb precisió, creiem que l'hauríem de relacionar amb les primeres construccions dins d'un entramat urbà planificat i ordenat en *insulae* d'un per dos *actus* (MACIAS 2000) és a dir, la fundació romana de la ciutat de Tàrraco, que es va produir entre les acaballes del segle II i els inicis del segle I aC (DÍAZ, PUCHE 2001). Exemples d'aquesta cronologia les tenim en solars molt propers, com és el cas de la *domus* detectada a l'altre costat del carrer Fortuny on hem desenvolupat la nostra excavació, i on s'hi trobà una casa amb una petita zona productiva annexa. Cal remarcar, a més, que aquesta casa estava relacionada amb un dels *cardines* de la ciutat, sota el qual passava una claveguera que recolliria les aigües residuals de les edificacions adjacents (fig. 2). Així doncs, podríem hipotetitzar que les restes detectades per nosaltres podien haver format part d'una edificació a

38. Aquesta extremitat inferior adosada a un element vegetal, possiblement un tronc, que serviria com sustentació per a l'escultura.

la qual s'hi accediria des d'aquest *cardo*, en sentit oest, mentre que si giràvem a l'est, entràrem en la *domus* situada a l'altre costat del vial.

La següent fase, que hem pogut datar en la primera meitat del segle III dC³⁹, correspon a la construcció d'una casa amb un pati entorn del qual s'obren diverses habitacions, i que en la part posterior/nord comptava amb una àrea destinada a activitats productives. Si bé és probable que entre les edificacions tardo-republicanes i aquesta casa del segle III hi hagi hagut diverses reformes, les pròpies accions constructives de la que hem denominat segona fase, van suposar la pràctica destrucció de les restes precedents⁴⁰. D'altra banda, a la veïna excavació realitzada al carrer Fortuny 12-14, sí que es va documentar una profunda remodelació de la *domus* tardo-republicana en el segle I dC, que fou dotada d'una major àrea productiva.

Com ja hem anat descrivint, les evidències documentades per nosaltres pertanyen a una *domus* que compta amb un pati rectangular obert i pavimentat a una cota lleugerament inferior de les estances que s'articulen al seu voltant. Una de les estances estava pavimentada amb un mosaic de tesselles blanques, mentre que a la resta no es conservaven. En la part posterior, un tant desplaçada del pati que articula les estances, és on trobem la part productiva de la *domus*. Malauradament, l'alt grau de destrucció no ens ha permès, actualment, determinar l'activitat que s'hi desenvolupava, tot i que les evidències conservades pertanyen a dues estructures circulars, tal vegada de premsa, vorejades d'un paviment hidràulic –*opus signinum*– de secció cònca. Aquestes estructures estaven directament relacionades amb un sistema de recollida de líquids, a més de la captació feien de topall i amortien la velocitat abans d'abocar els residus líquids en una canalització que discorria sota els paviments de les estances de la *domus*.

Aquest fet, on les zones productives conviuen amb la vivenda, no és una novetat en l'urbanisme de Tàrraco, com ja hem esmentat. Hem

39. Possiblement a inicis de centúria, tot i que la poca quantitat de material representatiu d'aquesta època no ens ha permès precisar la cronologia.

40. No obstant, entre els materials ceràmics recuperats dels nivells de la fase 2 trobem nombroses peces de vaixel·la pròpia del segle I com la terra sigillata sud-gal·lica i hispànica o vasos de parets fines.

de tornar a esmentar l'exemple de la *domus* del carrer Fortuny, però a més hem d'afegir l'exemple documentat en el carrer Sevilla, molt propera a la porta d'accés des del costat occidental a l'hipotètic *decumanus maximus* (fig. 1). Allí s'hi va localitzar una vivenda d'època tardo-republicana amb una terrisseria adjacent, que en la segona meitat del segle III dC transforma el tipus d'activitat productiva, instal·lant un centre productor de vi (DÍAZ ET ALII 2005).

Aquest fet ha estat ben documentat en altres ciutats del nord-est peninsular, com és el cas de Barcino (BELTRÁN 1998), on trobem una zona de producció de vi urbana, o el cas de Baetulo, on s'hi han documentat dues cases que compten amb la corresponent àrea productiva destinada a la fabricació de vi, i que es daten entre les darreries del segle I aC i els inicis del segle I dC (COMAS, JUAN TRES-SERRAS 2002).

Un altre exemple, documentat al sud de la Península Ibèrica, és el de la casa número II de Munigua, a Sevilla, que comptava amb una zona de producció d'oli i que va estar en funcionament des d'època fàvia fins al segle III dC (TEICHNER 2000).

Pel que respecta al fet violent i sobtat de l'incendi, que va significar la destrucció de la zona productiva i de part de la casa que hem localitzat en la nostra excavació, ja hem dit que es degué produir amb anterioritat a les acaballes del segle III dC. Aquesta és una dada que ens planteja la possibilitat que aquest incendi pogués estar relacionat amb les accions destructives que va patir la ciutat de Tàrraco arran de la invasió franca de mitjans del segle III dC. Inicialment es va suposar que aquest saquejos havien afectat només l'àrea portuària i el suburbi del Francolí (MACIAS 2000B), arran de les primeres dades arqueològiques. Contràriament, les darreres intervencions arqueològiques han evidenciat que l'àrea intramurs de la ciutat també fou afectada, com ja s'intuïa arran de l'excavació al carrer Castaños (MACIAS 2004A) i com es confirmà amb les dades de l'excavació al carrer Sevilla (DÍAZ ET ALII 2005). Així doncs, a les dades procedents de l'entorn al "casc antic" de Tàrraco⁴¹, on sí es confirmaven les evidèn-

41. Que es troba situat en el promontori SW de la ciutat intramurs i proper al Fòrum colonial, justament en la zona ocupada anteriorment per l'*oppidum* ibèric.

cies destructores de les invasions germàniques, hem d'afegir les dades extretes de les intervencions en el carrer de Governador González⁴². Aquest indret, un tant allunyat de la muralla i situat al nord-est del fòrum colonial, sembla que també patí les incursions franques dels anys 259-262 (ALFÖLDY 1991, 40), que es van estendre per gran part de la ciutat, tal i com ja explicaven els historiadors de l'antiguitat⁴³.

Després d'aquests esdeveniments tan violents es recuperà la vida urbana, i aquest sector concret de la ciutat fou objecte d'obres de sanejament de les restes de l'incendi, amb aportacions de terra que colgaren les restes inaprofitables, com devia ser el sector productiu del costat nord de la *domus* i part de les infraestructures de sanejament. Malgrat tot, part de les estances encara foren recuperades totalment, com el pati de la casa, i a d'altres es buscaren alternatives, com és la construcció d'una nova conducció, mentre que la resta es van reformar amb paraments de molta menor qualitat i estabilitat, com són els nous paviments de terra compactada, o els murs de pedres lligades amb argila o de tàpia. Aquest fet no és un *unicum* en la Tàrraco baix-imperial, sinó que es coneix arreu, i concretament, hem de tornar a citar l'exemple tan proper del carrer de Fortuny 12-14, on es produeix un fenomen similar.

42. Ens referim tant a la nostra intervenció, com a la realitzada en el solar núm 7 (BERMÚDEZ 1989; 1993).

43. Hem d'esmentar la compilació de notícies a les fonts clàssiques sobre aquests esdeveniments que fa l'investigador G. Alföldy, concretament en la nota 193, que creiem interessant reproduir aquí: “ Eutropio, IX, 8, 2; *Germani usque ad Hispanias penetraverunt et civitatem nobilem Tarraconem expugnaverunt* (“Los Germanos llegaron hasta Hispania y ocuparon la noble ciudad de Tarraco”); Aurelio Victor, *Caes.*, 33, 3: *uti... Francorum gentes direpta Gallia Hispaniam possiderent vastato ac paene direpto Tarraconensium oppido* (“De manera que... las tribus Francas, después de haber atravesado la Galia, dominaron Hispania tras haber devastado y casi saqueado la ciudad de Tarragona”); Eusebio-Hieron., *Chron. ad. a. 264: Germanis Hispanias optinentibus Tarracon expugnata est (Tarraco fue ocupada por los Germanos que dominaron Hispania)*”; Orosio, VII, 22, 8: *Exstant adhuc per diversas provincias in magnarum urbium ruinis parvae et pauperes sedes, signa miseriarum et nominum indicia servant, ex quibus nos quoque in Hispania Tarraconem nostram ad consolationem miseriae recentis ostundimus* (“Quedan todavía en pie a lo largo de diversas provincias, en las ruinas de las grandes ciudades, pequeños y pobres asentamientos, símbolo de desgracias y conservando indicios de sus antiguos nombres. De entre ellos, también nosotros en Hispania podemos poner como muestra a nuestra Tarraco, para consolación de nuestra reciente desgracia”), a ALFÖLDY 1991.

En darrer terme, un incendi sobtat va posar fi a l'ocupació urbanística d'aquest sector de la ciutat. La datació que hem pogut establir, entre la segona meitat del segle IV i el segle V dC, coincideix amb un moment en què aquesta part de la ciutat ha entrat en un procés d'abandonament progressiu⁴⁴, que sembla culminar al llarg del segle V dC, moment en què encara hi ha algunes evidències d'hàbitat (DÍAZ *ET ALII* 2005, 68-69). Si bé no comptem amb dades prou precises, una hipòtesi a verificar en un futur, seria la que relaciona aquest segon incendi amb el que també es va documentar al veí fòrum de la ciutat i a la propera *domus* del carrer Fortuny 12. Les intervencions al fòrum situen aquest incendi entorn l'any 353, arran de la troballa d'un tresoret, i podrien derivar dels conflictes armats entre els partidaris de Constanci II i els de Magnenci (JÁRREGA 1990, LÓPEZ 2006), en clar paral·lelisme amb el que hem documentat en la *domus* del carrer Governador González 14, i que, en el nostre cas, suposà el final de l'ocupació antiga d'aquest solar.

44. Cada cop més tendent a una bipolarització de l'urbanisme, tancat en la part alta del turó i en la zona portuària, tal i com ja havia succeït des de l'arribada dels romans, durant la primera meitat del segle II aC.

BIBLIOGRAFIA

- ADSERIAS, M.; MACIAS, J.M.; MENCHON, J.; PUCHE, J.M. 1997: "La transformació urbana de Tàrragona al segle IV. Noves dades arqueològiques", *Hispania i Roma, d'August a Carlemany. Congrès Homenatge al Doctor Palol. Annals de l'Institut d'estudis Giromins*, XXXVII, Girona, p. 923-938.
- ALFÖLDY 1991: *Tàrraco*, Fòrum 8, Tarragona.
- AQUILUÉ, X.; DUPRÉ, X.; MASSÓ, J.; RUIZ DE ARBULO, J. 1991: "La cronologia de les muralles de Tàrraco", *RAP*, 1, Lleida, p. 271-298.
- BELTRÁN, J. 1998: "La elaboración del vino en el mundo romano: una instalación urbana de producción de vino en Barcino", *El vi a l'Antiguitat, 2on Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana*; Monografies Badalonines 14, Badalona, p. 277-288.
- BERMÚDEZ, A. 1989: "Estado actual de los proyectos de investigación arqueológica a cargo del área de arqueología de la Facultad de Filosofía y Letras de Tarragona", *Acta Arqueológica de Tarragona II* (1988-89), RSAT, Tarragona, p. 41-46.
- BERMÚDEZ, A. 1993: "C. del Governador González, 10. Pati posterior, Tarragona", *ALAC 1982-1989*, Barcelona, p. 241.
- CARANDINI, A. ET ALII 1981: *Atlante delle Forme ceramiche*, Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale, I, Roma.
- CODEx 2002A: *Memòria de delimitació arqueològica realitzada en el solar núm. 14 del carrer Governador González de Tarragona (Tarragonès)*. Memòria inèdita.
- CODEx 2002B: *Memòria de l'excavació arqueològica realitzada en el solar núm. 14 del carrer Governador González de Tarragona (Tarragonès)*. Memòria inèdita.
- CODEx 2004: *Informe de l'excavació arqueològica realitzada en el solar núm. 14 del carrer Governador González de Tarragona (Tarragonès)*. Informe inèdit.
- CODEx 2009: *Memòria de les excavacions arqueològiques realitzades en el solar núm. 14 del carrer Governador González de Tarragona (Tarragonès)*. Memòria inèdita.
- COMAS, M., JUAN TRESSERRAS, J. 2002: "La production du vin dans deux domus de la ville romaine de Baetulo", *Vivre, produire et échanger: reflets méditerranéens. Mélanges offerts à Bernard Liou*, Montagnac, p. 451-456.
- CORTÉS, R., GABRIEL, R. 1985: *Tàrraco: recull de dades arqueològiques*, Tarragona.
- DÍAZ, M., MACIAS, J.M., TEIXELL, I. 2005: "Intervencions al carrer Sevilla nùms 12-14. Noves dades per a l'evolució urbana del "Casc Antic" de Tàrraco", *Butlletí Arqueològic RSAT*, Època V, núm 27, Tarragona, p. 47-103.
- DÍAZ, M., PUCHE, J.M. 2001: "El proceso de urbanización de la Tàrraco republicana: Los niveles constructivos del colector principal de la ciudad". *RAP 11*, Lleida, p. 211-239.
- DÍAZ, M., PUCHE, J.M. 2002: "El gran col·lector tardorepublicà del carrer Apodaca núm. 7, Tarragona". *L'aigua a la Colònia Tàrraco, Empúries 53*, Barcelona, p. 52-55.
- GABRIEL, R. 2001: "Aproximació a la topografia antiga de Tarragona", *Butlletí Arqueològic RSAT*, Època V, núm 23, Tarragona, p. 281-346.
- HAYES, J.W. 1972: *Late Roman Pottery*, Londres.
- JÁRREGA, R. 1992: "La ciudad de Tàrraco y las repercusiones hispánicas de la rebelión de Magnencio: un problema histórico-arqueológico", *Studia Historica. Historia Antiqua*, VIII, p. 21-27.

- KEAY, S.J. 1984: *Late roman amphorae and economic study: the catalan evidence*.
- KOPPEL 1993: “La escultura del entorno de Tarraco: las *villae*”, *Actas de la I Reunión sobre escultura romana en Hispania*, Madrid, p. 221-238.
- LÓPEZ, J. 2006: *Les basíliques paleocristianes del suburbi occidental de Tàrraco. El temple septentrional i el complex martiriàl de Sant Fructuós*, ICAC, Serie Documenta 4, Tarragona.
- MACIAS, J.M. 1999: *La ceràmica comuna tardoantiga de Tàrraco. Segles V-VII*, Tulcis, 1, MNAT.
- MACIAS, J.M. 2000: “L’urbanisme de Tàrraco a partir de les excavacions de l’entorn del Fòrum de la ciutat”, *Tarraco 99, Arqueologia d’una capital provincial romana, Documents d’Arqueologia Clàssica 3*, Tarragona, p. 83-106.
- MACIAS, J.M. 2004: *Les termes públiques de l’àrea portuària de Tàrraco: carrer Sant Miquel de Tarragona*, ICAC, Serie Documenta 2, Tarragona.
- MACIAS, J.M., FIZ, I., PIÑOL, LL., MIRÓ, M.T., GUITART, J. 2007: *Planimetria Arqueològica de Tàrraco*, Documenta 5, ICAC, Tarragona.
- MASSÓ, J. 1996: *II Reunió sobre escultura romana a Hispania (1995)*, Tarragona.
- REMOLÀ, J.A. 2000: *Las ánforas tardo-antiguas en Tarraco (Hispania Tarraconensis). Siglos IV-VII*, Col·lecció Instrumenta, núm.7, Barcelona.
- RUIZ DE ARBULO, J. 1990: “El Foro de Tarraco”, *Cypsela 8*, Girona, p. 119-138.
- TEICHNER, F. 2000: “La casa núm. II de Munigua. Un complejo de producción de aceite en Sierra Morena”, *Congreso internacional Ex Baetica Amphorae*, vol. IV, Écija, p. 1343-1348.

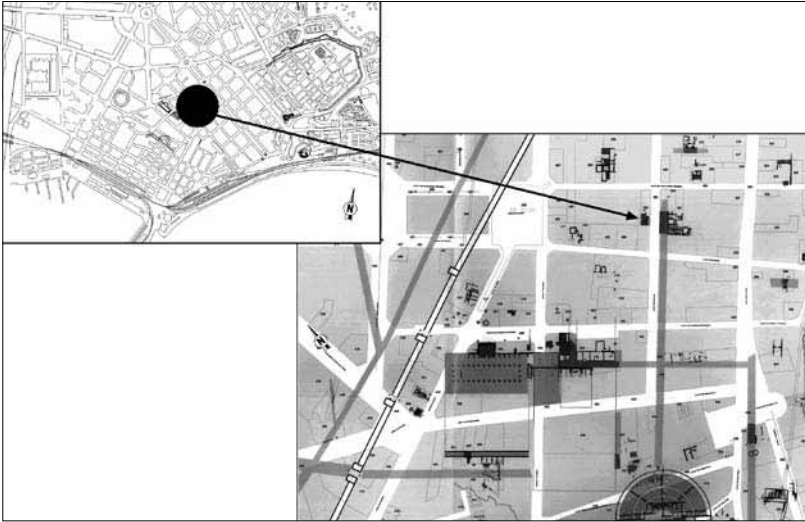

Figura 1: 1a-Plànol de situació de la intervenció dins la ciutat actual. 1b- Planta general d'aquest sector de la ciutat en època romana imperial (segons MACIAS ET ALII 2007).

Figura 2: Plànol de situació de les restes en relació a les estructures romanes documentades (SEGONS MACIAS ET ALII 2007).

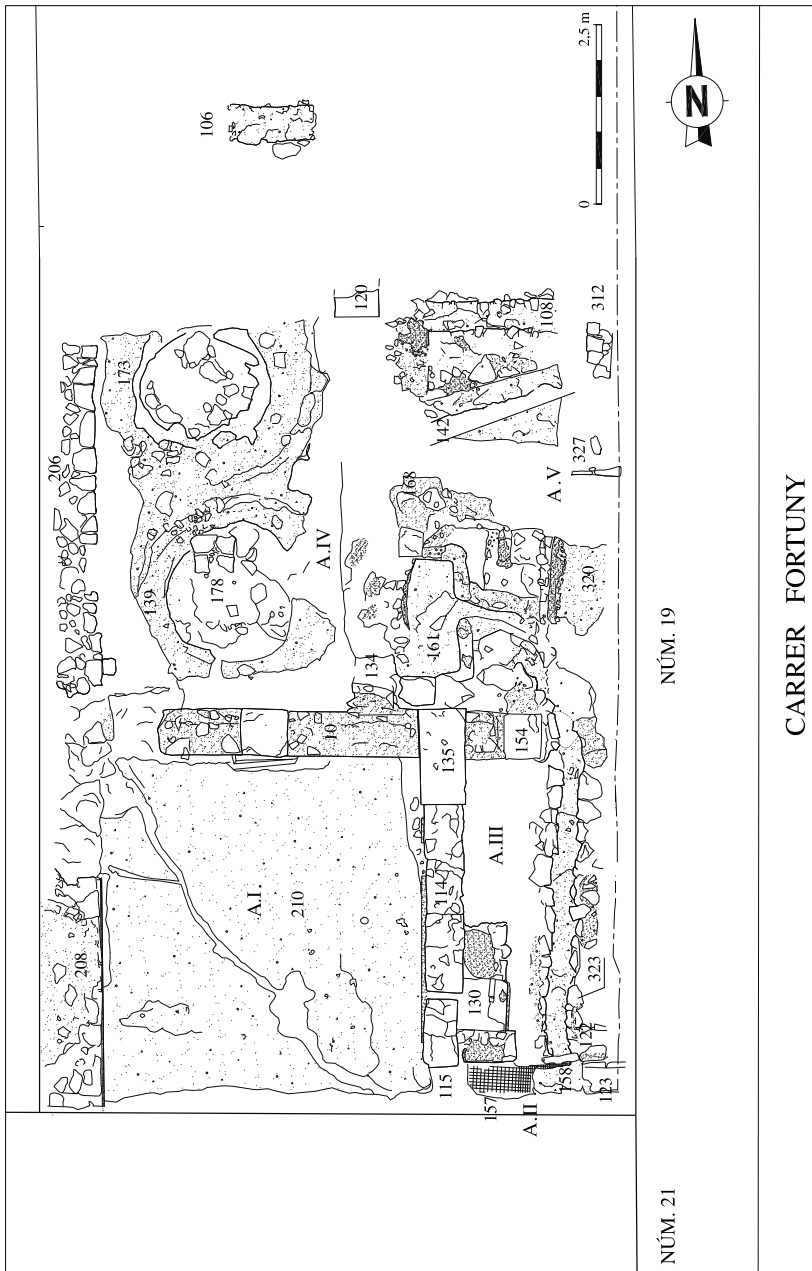

Figura 3: Planta general de les restes documentades en el jardí del solar excavat (Planimetria CODEX).

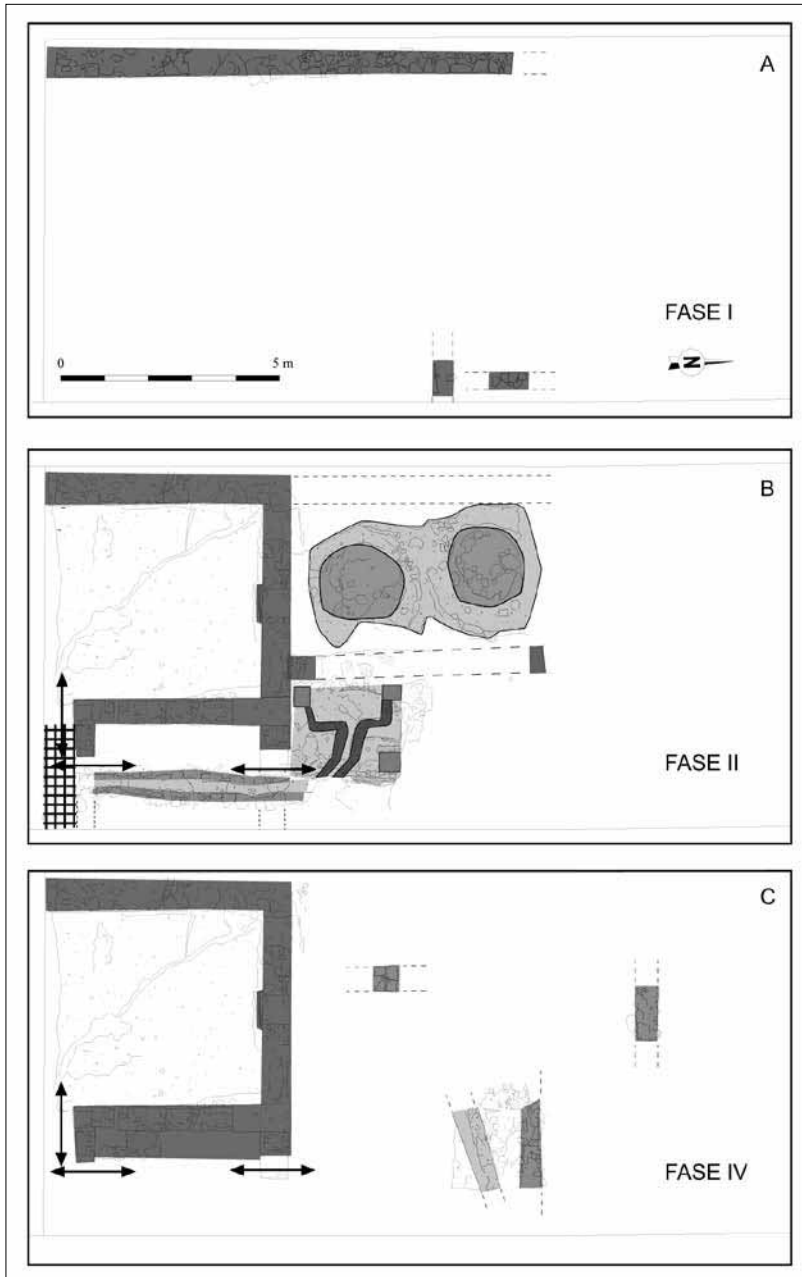

Figura 4: Planta evolutiva de les fases arquitectòniques documentades.

Figura 5: Foto general de l'excavació (Arxiu CODEX).

Figura 6: Foto de detall dels sectors I i II (Arxiu CODEX).

Figura 7: Foto de detall del paviment de tesselles blanques del sector II, amb els llindars d'accés al pati i al sector III (Arxiu CODEX).

Figura 8: Foto de detall del sector III, amb la canalització que travessa les estances en sentit nord-sud (Arxiu CODEX).

Figura 9: Foto de detall del sistema de captació de líquids del sector V.

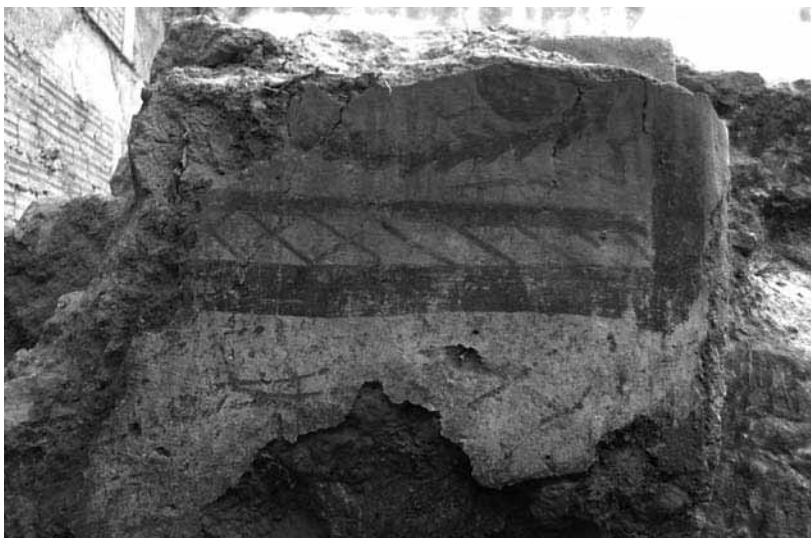

Figura. 10: Foto de detall de la pintura de la fase III conservada en la paret occidental del sector III (Arxiu CODEX).

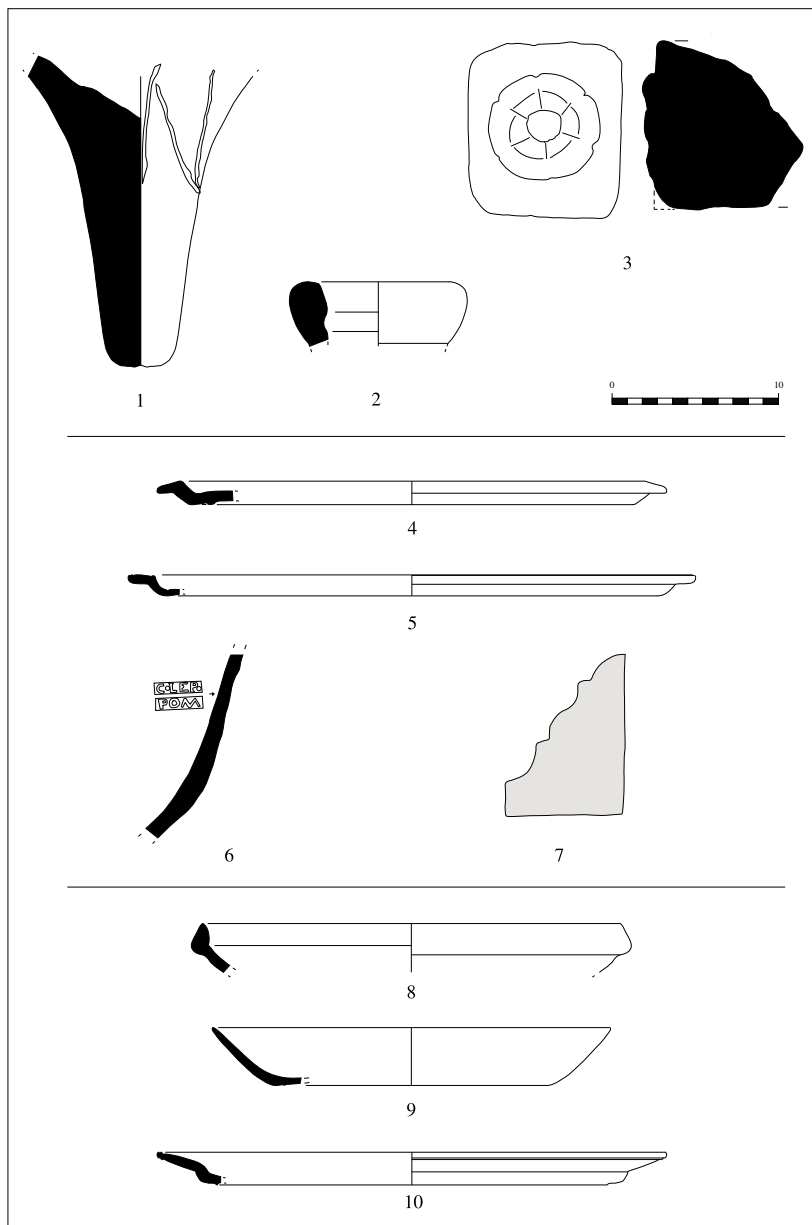

Figura 11: De l'1 al 3, materials recuperats dels nivells de la fase 2. Del 4 al 7, materials recuperats de la fase 4. Del 8 al 10, materials recuperats de la fase 5.

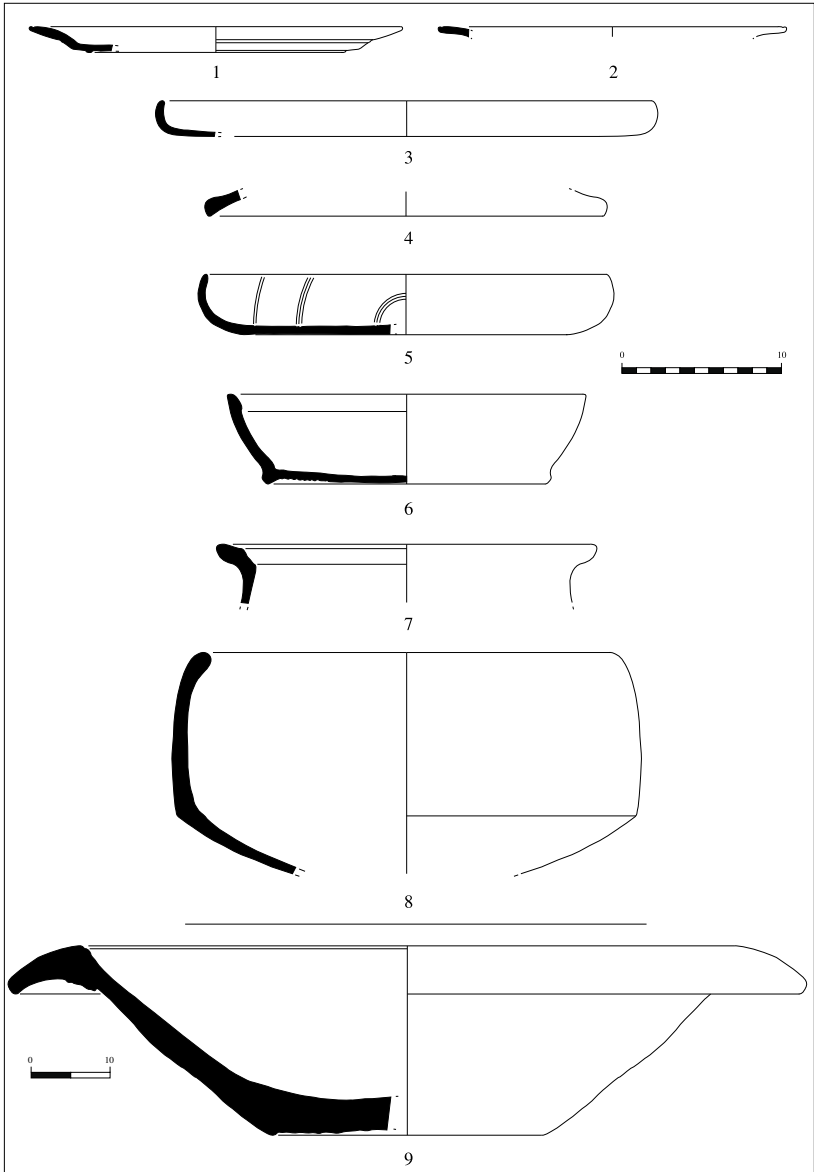

Figura 12: Materials recuperats de la fase 5.

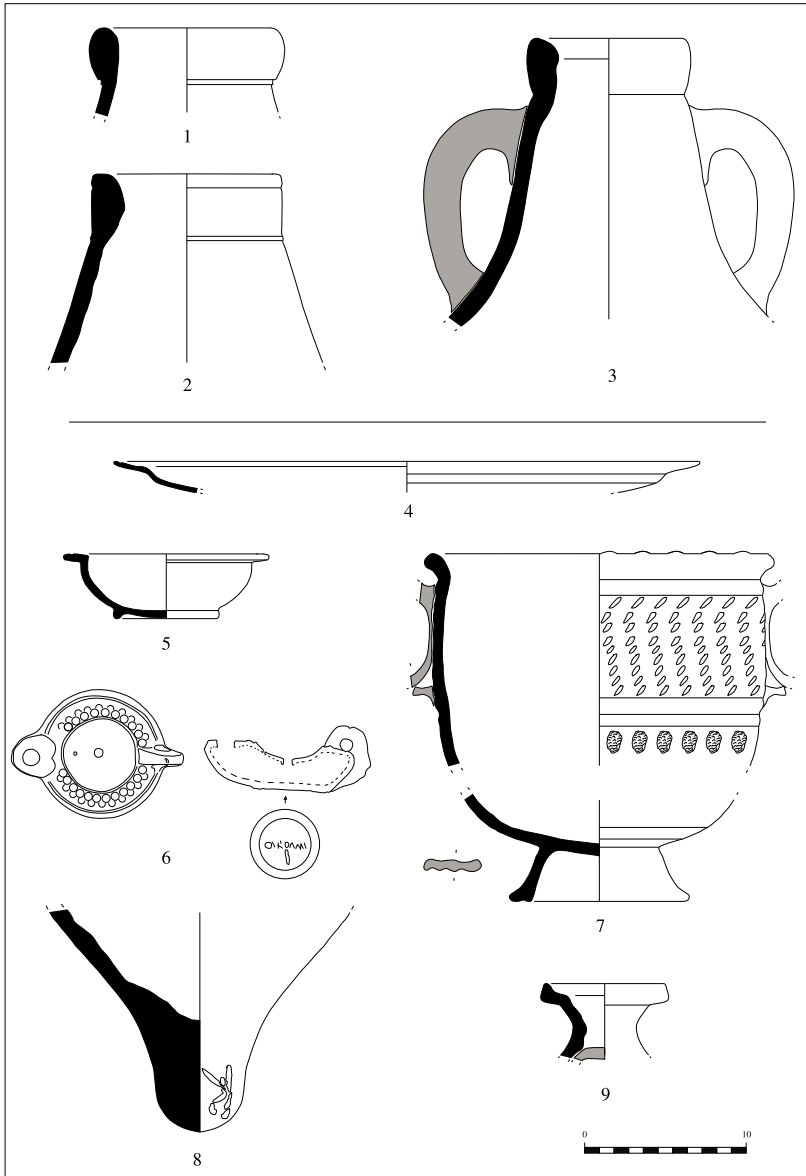

Figura 13: Materials recuperats de la fase 5.

Figura 14 a: Detall de l'escultura de Bacus recuperada dels nivells superficials. Vista frontal.

Figura 14 b: Detall de l'escultura de Bacus recuperada dels nivells superficials. Vista posterior.

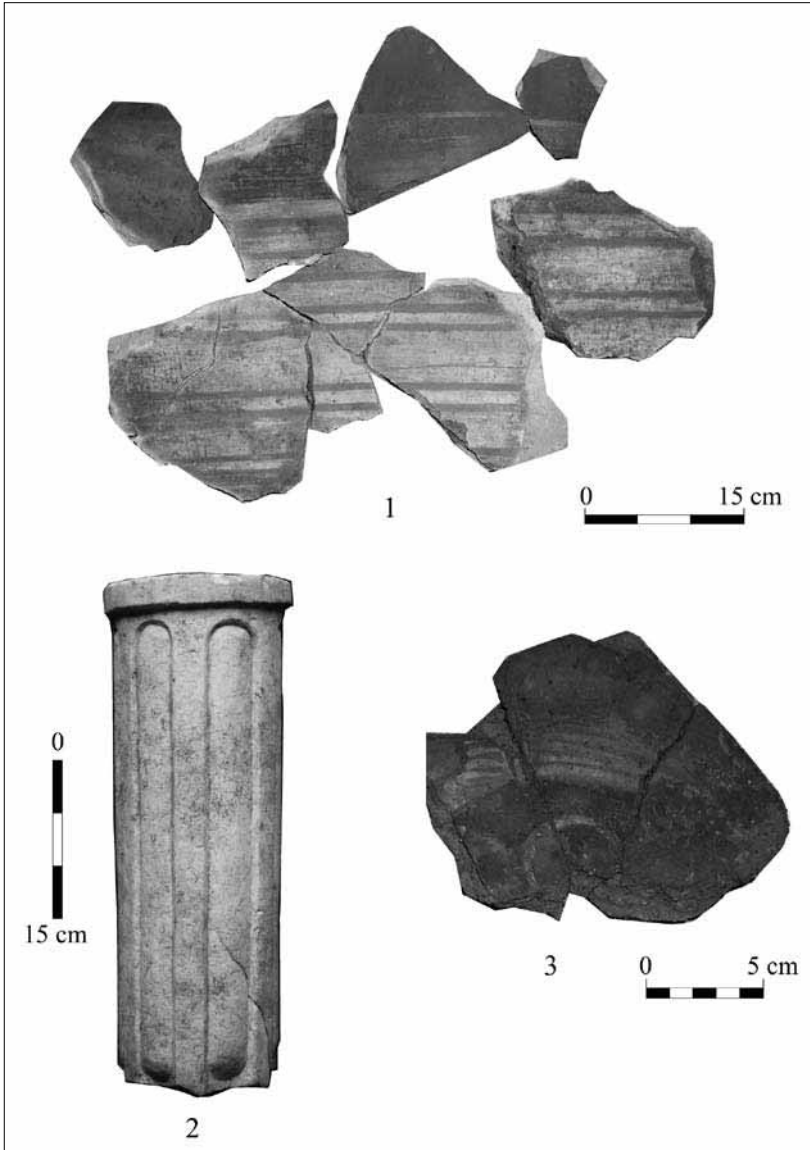

Figura 15: material constructiu recuperat dels nivells d'incendi i enderroc finals.